

ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Scientific Research

International Scientific Journal

**ELM VƏ TƏHSİL TƏDQİQATLARI
X RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI**

**RESEARCH IN SCIENCE AND EDUCATION
X REPUBLICAN SCIENTIFIC CONFERENCE**

ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq Elmi Jurnal

ELM VƏ TƏHSİL TƏDQİQATLARI

X Respublika Elmi Konfransı

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/X/RK/2025>

SCIENTIFIC RESEARCH

International Scientific Journal

RESEARCH IN SCIENCE AND EDUCATION

X Republican Scientific Conference

(19.10.2025)

2025

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 3104-4670

e-ISSN: 2789-6919

DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© info@aem.az

© aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Rafiq ÇOBANOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavirləri

Prof. Dr. Dünya BABANLI, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Qalib ŞƏRİFOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti /
Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Leyla İMAMƏLİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, ARETN Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar
İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, ARETN Akademik Y. H. Məmmədəliyev adına Neft-
Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. İlham ŞAHMURADOV, ARETN Genetik Ehtiyatlar İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Təranə HACIYEVA, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Səyyarə İBADULLAYEVA, ARETN Botanika İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Əkbər AĞAYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Bahadur QƏLƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Sədaqət HƏSƏNOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Toğrul XƏLİLOV, AMEA Naxçıvan bölməsi / Azərbaycan

Prof. Dr. Vaqif SULTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Fəxrəddin YUSUBOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Maarif CƏFƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Səbinə TARVERDİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elnurə ƏZİZOVA, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. İsmayıl MÜRSƏLOV, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Həbib MİRZƏYEV, Azərbaycan Texniki Universiteti /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. İradə KƏRİMOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Sevinc HƏMZƏYEVA, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti/ Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Taleh CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu/ Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Zabitə TEYMURLU, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elnarə Mehbaliyeva, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəlalə ZEYNALOVA, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Fəxrəddin AĞAYEV, Əkinçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu /Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rövşən HÜMBƏTƏLİYEV, Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası/ Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Aygün SULTANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rafiq İBRAHİMOV, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Rafiq CHOBANOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Vice-chairmen

Prof. Dr. Dunya BABANLI, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Galib SHARIFOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Responsible secretary

Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Leyla IMAMALIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Institute of Molecular Biology and Biotechnology of MSERA / Azerbaijan

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes named after Academician Y.H. Mammadaliyev of MSERA / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Ilham SHAHMURADOV, Institute of Genetic Resources of MSERA / Azerbaijan

Prof. Dr. Tarana HAJIYEVA, Baku Engineering University / Azerbaijan

Prof. Dr. Sayyara IBADULLAYEVA, Institute of Botany of MSERA / Azerbaijan

Prof. Dr. Ismayıl ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Akbar AGHAYEV, Sumgayit Statet University / Azerbaijan

Prof. Dr. Bahadur GALANDAROV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Sadagat HASANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Toghrul KHALILOV, Nakhchivan branch of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Vagif SULTANLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Fakhraddin YUSUBOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Maarif JAFAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sabina TARVERDIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elnura AZIZOVA, Azerbaijan Institute of Theology / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ismayil MURSALOV, Nakhchivan Institute of Teachers / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Habib MIRZAYEV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Irada KARIMOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sevinj HAMZAYEVA, Sumgayit State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Taleh JAFAROV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Asif MANAFOV, ANAS Institute of Zoology / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Zabita TEYMURLU, Baku Engineering University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elnara MEHBALIYEVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shalala ZEYNALOVA, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Fakhraddin AGHAYEV, Scientific Research Institute of Agriculture / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rovshan HUMBATALIYEV, Azerbaijan State Maritime Academy / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aygun SULTANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rafiq IBRAHIMOV, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Nazlıxanım Teyyubova

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0002-2885-9162>

t.nazli.17@gmail.com

Yazıçı Elçinin əsərlərində şərt bağlayıcılarının işlənmə tezliyi

***Açar sözlər:** Yazıçı Elçin, bağlayıcı, şərt bağlayıcıları, işlənmə tezliyi, lingvostatistik metod*

***Keywords:** writer Elchin, conjunctions, conditional conjunctions, frequency of use, linguostatistical method*

Bədii ədəbiyyatın dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi dilçilik üçün mühüm tədqiqat istiqamətlərindən biridir. Bədii dil xalqın milli düşüncə tərzini, mədəni kimliyini və tarixi inkişaf mərhələlərini özündə əks etdirən canlı dil səviyyələrindən biridir. Hər bir yazıçının yaradıcılığında onun mənsub olduğu xalqın dil xüsusiyyətləri öz əksini tapır. Bu xüsusiyyətlərin tədqiqi yalnız yazıçı dilinin fərdi cizgilərini üzə çıxarmaqla kifayətlənmir, həm də milli ədəbi dilin inkişaf qanunauyğunluqlarının müəyyənləşdirilməsinə xidmət edir. Yazıçı Elçinin bədii yaradıcılığı bu baxımdan xüsusi maraq doğurur. O, bir yazıçı kimi əsərlərində Azərbaycan dilinin imkanlarından geniş şəkildə yararlanmış, yaşadığı dövrün dil xüsusiyyətlərini bədii müstəvidə təqdim etmişdir. Elçinin əsərlərində dil faktlarının seçimi və işlənmə xüsusiyyətləri onun fərdi üslubunu səciyyələndirən əsas göstəricilərdən

biridir. Yazıcının dil materiallarının elmi baxımdan tədqiqata cəlb olunması həm müasir ədəbi dilin real mənzərəsini öyrənmək, həm də bədii dilin sintaktik və semantik imkanlarını dəyərləndirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Elçinin bədii dilində şərt bağlayıcılarının istifadəsini kəmiyyət baxımından dəyərləndirmək bu tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edir. Şərt bağlayıcıları Azərbaycan dilinin qrammatik sistemində mühüm yer tutur. Məlumdur ki, köməkçi nitq hissələrindən biri olan bağlayıcıların nominativ leksik mənası olmadığına görə onların öz məna bölgüsündən söhbət gedə bilməz; ancaq söz, söz birləşməsi və cümlələrini birləşdirərkən yaratdıqları qrammatik məna çalarları onlar arasında bölgü aparmağa imkan verir. Azərbaycan dilində aparılmış təsnifat əsasında bağlayıcıların bir növü kimi şərt bağlayıcıları olduğu qeyd olunur. Dilimizdə bu bağlayıcıların əsas funksiyası mürəkkəb cümlələrini bir-birinə bağlamaq və onlarda şərt məzmunu yaratmaqdır. Azərbaycan dilində şərt bildirən bağlayıcılar qrupuna “əgər”, “hərgah”, “indi ki”, “madam”, “madam ki”, “bir halda ki” daxil edilir (Hüseynzadə, 2007, p. 243). Bu bağlayıcılar cümlədə işlənərək şərt mənasını yaratmağa və onun dərəcəsini qüvvətləndirməyə xidmət edir. Elçinin müxtəlif illərdə qələmə aldığı bir sıra bədii əsərlərində bu bağlayıcılara (“əgər”, “hərgah”, “bir halda ki”, “indi ki”) tez-tez rast gəlinir:

“Əgər” bağlayıcısı işlənən cümlələr: “Əgər sən mənim ürəyimi sındırsan bu əziz gündə, ömründə səninlə danışmaram, özüm də bir dəqiqə burada qalmaram!” (Elçin, 2005, Vol. 1, p. 241). “Bir də ki əgər pul yığısaydı, əvvəlinci elə gerek Molla Əsədullanın özü pul verəydi...” (Elçin, 2005, Vol. 5, p. 227). “Əgər restoranda on beş yer qalacaqdısa, bunun səkkizi, şübhəsiz ki, bəxtiqara Əbülfətin mizlərinin payına düşəcəkdə.” (Elçin, 2005, Vol. 1, p. 227).

“Hərgah” bağlayıcısı işlənən cümlələr: “Və hərgah doğrudan da, belədisə, onda niyə bu sözlər indiyə qədər üzə çıxmırdı?”

(Elçin, 2005, Vol. 1, p. 177). “Hərgah müştəri özü buranı tanı-mırdısa, maşından düşmək istəmirdisə, taksi sürücüsü əvvəlcə müştəridən özünə üç manat götürürdü.” (Elçin, 2005, Vol. 5, p. 169). “Hərgah bu saat burada onun başına bir iş gəlsə, heç kimin bundan xəbəri olmaz.” (Elçin, 2005, Vol. 2, p. 8).

“Bir halda ki” bağlayıcısı işlənən cümlələr: “Bir halda ki belədir, bir halda ki o soyuq bıçaq eləcə kəsir, bəs onda qan hanı?” (Elçin, 2005, p. 303). “Bir halda ki dünyada bu cür süd ağılığı vardı, adam niyə darıxırdı, niyə adamın ürəyi qısılırdı?” (Elçin, 2005, Vol. 2, p. 11).

“İndi ki” bağlayıcısı işlənən cümlələr: “İndi ki zəmanə Əf-latun müəllim kimi adamlar yetişdirib, qoy, Arzu həmin adam-larla danışmağı bacarsın.” (Elçin, 2005, Vol. 5, p. 111). “İndi ki, belə oldu, zalım ovçu, mən gözlərimi yumub özümü tapşırıram sənə.” (Elçin, 2005, Vol. 2, p. 253). “İndi ki, belə oldu, onda gəl, görüm, xan qızı!” (Elçin, 2005, Vol. 2, p. 306).

Nümunələrin təhlili göstərdi ki, müasir Azərbaycan dilində kifayət qədər şərt bağlayıcısının olmasına baxmayaraq, yazı-çının əsərlərinin dilində daha çox “əgər” bağlayıcısından istifadə olunmuşdur. “Hərgah”, “indi ki” və “bir halda ki” bağlayıcı-larının işlənmə dairəsi isə nisbətən məhduddur. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, “madam” / “madam ki” bağlayıcısına yazı-çının təhlil etdiyimiz əsərlərinin dilində ümumiyyətlə rast gəlin-məmişdir. Bu fakt göstərir ki, Elçinin bədii dilində şərt semanti-kasının ifadəsində əsas yük digər bağlayıcıların, xüsusilə “əgər” bağlayıcısının üzərinə düşür.

Tədqiqata cəlb olunmuş bədii əsərlərin təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, “əgər” bağlayıcısının işləkliyi 56,77%, “hərgah” 22,70%, “indi ki” 2,19%, “bir halda ki” 18,34% təşkil edir. Təqdim olunan statistik göstəricilər qeydə alınmış dil faktlarının ümumi sayının faiz nisbətini əks etdirir. Tədqiqat zamanı ümumilikdə dörd bədii əsərdən istifadə olunmuş, bu əsərlərdən 229 dil faktı toplanmışdır. Toplanmış nümunələrin

hamısını məqalədə təqdim etmək mümkün olmadığından yalnız bir qismi təhlilə cəlb edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Elçin. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Vol. 1. Çinar-Çap.
2. Elçin. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Vol. 2. Çinar-Çap.
3. Elçin. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Vol. 3. Çinar-Çap.
4. Elçin. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Vol. 4. Çinar-Çap.
5. Hüseynzadə, M. H. (2007). *Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya*. Şərq-Qərb.
6. Kazimov, Q. Ş. (2014). *Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya*. Elm və Təhsil.

Məlahət Babayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
milababayeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

Azərbaycan nağıllarının öyrənilməsi tarixi

Açar sözlər: *Azərbaycan folkloru, nağıl, folklorşünaslıq, janr, tədqiqat tarixi, elmi mərhələlər*

Keywords: *Azerbaijani folklore, fairy tale, folklore studies, genre, history of research, scientific stages*

Azərbaycan nağılları xalqın dünyagörüşünün, mənəvi-estetik zövqünün, həyat fəlsəfəsinin daşıyıcısı kimi folklorun ən canlı və sevilən janrlarından biridir. Nağıl janrı yalnız əyləncəli məzmun daşımır, həm də xalqın sosial münasibətlərini, əxlaqi ideallarını, mifoloji düşüncəsini özündə əks etdirir. Bu janrın elmi şəkildə öyrənilməsi və toplanması prosesi uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir.

I. Nağılların toplanması və ilkin elmi maraq dövrü (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri). Azərbaycan nağıllarının elmi şəkildə toplanması XIX əsrin sonlarından etibarən baş verməyə başlamışdır. Bu dövrdə rus və Avropa folklorşünaslığının təsiri ilə xalq ədəbiyyatı nümunələrinə sistemli yanaşma formalaşdı. İlk toplular əsasən rus tədqiqatçıları və Qafqaz xalqları folkloru ilə maraqlanan ziyalılar tərəfindən hazırlanmışdır.

A.A.Starçevski, A.N.Veselovski, N.Marr, V.Miller kimi alimlər Qafqaz xalqlarının folklor nümunələrini toplayaraq tədqiqatlara cəlb etmişlər. Azərbaycan nağıllarının bir hissəsi 1901-ci ildə Firidun bəy Köçərlinin *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları* adlı əsərində və onun topladığı xalq ədəbiyyatı nümunələrində yer almışdır. F.Köçərli xalq yaradıcılığına ədəbi

mənbə kimi yanaşaraq nağılların tərbiyəvi və bədii funksiyasını vurğulamışdır.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan folklorşünaslığında milli özünüdərkini, xalq ruhuna qayıdışın və elmi sistemləşmənin başlanğıc dövrü kimi diqqət çəkir. Bu mərhələnin görkəmli nümayəndələrindən biri də Hənəfi Zeynallı (1896–1938) olmuşdur. Onun topladığı və 1920–1930-cu illərdə nəşrə hazırladığı *Azərbaycan nağılları* toplusu həm elmi, həm də mədəni baxımdan Azərbaycan folklorunun yazılı şəkildə qorunması istiqamətində mühüm hadisə hesab olunur.

Hənəfi Zeynallı Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığında və *Yeni məktəb* jurnalında fəaliyyət göstərərək xalq ədəbiyyatının öyrənilməsi və uşaqlar üçün mədəni-didaktik məzmunlu nümunələrin çapı ilə ciddi məşğul olmuşdur. O, xalq ədəbiyyatının tərbiyəvi potensialına inanırdı və bu səbəbdən də *Azərbaycan nağılları* toplusunu təkcə elmi məqsədlə deyil, həm də tədris və maarif məqsədilə hazırlamışdı. Toplu 1920-ci illərin sonlarında Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş, sonralar müxtəlif dərslik və antologiyalarda mənbə kimi istifadə edilmişdir.

H.Zeynallının topladığı nağıllar xalq yaddaşının dərin qatlarından gələn, əxlaqi, estetik və sosial dəyərləri özündə birləşdirən süjetlərdən ibarətdir. Bu topluda əsasən aşağıdakı tiplər yer alır:

- **Sehrli nağıllar** – “Divin zənciri”, “Üç qardaş”, “Göyçək Fatma” kimi nümunələrdə xalqın ideal qəhrəman obrazı və ədalət axtarışı əsas xətt kimi təqdim olunur.
- **Məişət nağılları** – kənd həyatının, ailə münasibətlərinin, əmək və zəhmət dəyərlərinin poetik ifadəsidir (“Ağıllı qız”, “Kasıb kişi ilə varlı kişi” və s.).
- **Heyvanlar haqqında nağıllar** – xalq hikmətini, məntiq və hazırcavablığı əks etdirən sadə, lakin dərin mənalı süjetlər (“Tülkü və aslan”, “Dəvənin dərsi” və s.).

Zeynallı nağılları toplayarkən yalnız məzmunu deyil, dil, üslub və folklor formalarını da qorumağa çalışmışdır. Onun məqsədi nağılları ədəbiləşdirmək yox, xalqa məxsus orijinal dil və təfəkkür formasını saxlamaq idi. Hənəfi Zeynallı Azərbaycan folklorşünaslığında sistemli toplanma və təsnifat prinsiplərinin ilk tətbiqçilərindən biridir. O, nağılları tematik və tipoloji baxımdan qruplaşdırmağa cəhd etmiş, həmçinin giriş hissəsində xalq ədəbiyyatının tarixi mahiyyətinə dair qısa elmi izahlar vermişdir.

H.Zeynallının toplama üsulu aşağıdakı prinsiplərə əsaslanırdı: Canlı mənbədən toplama: O, kəndlərdə yaşlı nağılcılardan material toplamış, orijinal variantları qorumağa çalışmışdır. Dil orijinallığı: Dialekt və şifahi ifadələri ixtisar etmədən təqdim etmişdir. Təlim-tərbiyə yönümlülük: Nağıl seçimini uşaqların mədəni inkişafına uyğun aparmışdır.

H.Zeynallının *Azərbaycan nağılları* toplusu yalnız folklor nümunələrinin məcmuəsi deyil, həm də Azərbaycan milli kimliyinin formalaşmasında mühüm elmi hadisədir. Bu toplu sayəsində xalqın dünya duyumu, estetik zövqü və sosial düşüncəsi sistemli şəkildə tədqiqə cəlb olunmuşdur. Onun fəaliyyəti M.H.Təhmasib, Ə.Əlizadə, P.Əfəndiyev kimi sonrakı folklorşünasların tədqiqatlarına ideya zəmini yaratmışdır.

Hənəfi Zeynallının *Azərbaycan nağılları* toplusu milli folklorun elmi əsasda toplanması və nəşri istiqamətində ilk addımlardan biridir. Bu toplu xalq ədəbiyyatını sadəcə əyləncə deyil, milli yaddaş və tərbiyə vasitəsi kimi təqdim etmiş, Azərbaycan folklorşünaslığının elmi sisteminin formalaşmasına dərin təsir göstərmişdir. Zeynallının işləri 1930-cu illərin repressiyası ilə yarımçıq qalsa da, onun topladığı nağıllar bu gün də folklor elminin qızıl fonduna daxil edilmişdir.

II. Elmi sistemləşdirmə mərhələsi (1920–1950-ci illər).
XX əsrin ilk yarısında Azərbaycan nağıllarının toplanması və nəşri dövlət səviyyəsində həyata keçirilmişdir. Azərbaycan

Elmlər Akademiyasının yaradılması (1945) ilə folklorun sistemli tədqiqi üçün elmi baza formalaşdı. Bu dövrdə Həmid Araslı, Əziz Şərif, Əli Nazim, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Məmməd-hüseyn Təhmasib kimi alimlərin fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Məmmədhüseyn Təhmasibin *Azərbaycan nağılları* toplusu (1958–1961) və onun “Nağıl yaradıcılığı” haqqında elmi əsərləri bu sahədə dönüş nöqtəsi oldu. Təhmasib nağılları janr baxımından qruplaşdırdı, struktur və motiv analizi metodlarını tətbiq etdi. Eyni zamanda, M.Quluzadə, Ə.Vəliyev kimi tədqiqatçılar nağıl poetikasının, tipologiyasının, qəhrəman obrazlarının tədqiqinə mühüm töhfə verdilər.

III. Janr tipologiyası və struktur tədqiqat dövrü (1960–1990-cı illər). Bu mərhələdə Azərbaycan nağılları artıq dünya folklor nəzəriyyələri fonunda öyrənilməyə başlanmışdır. Vladimir Proppun *Sehrli nağılın morfolojiyası* əsərinin təsiri ilə Azərbaycan tədqiqatçıları da struktur-analitik metodlara müraciət etdilər. Məmmədhüseyn Təhmasib, Mirəli Seyidov, Azad Nəbiyev, Tofiq Hacıyev və digərləri nağıllardakı mifoloji qat, simvolik strukturlar, qəhrəman arxetipləri və funksional elementləri öyrəndilər. Bu dövrdə “Sehrli nağıllar”, “Heyvanlar haqqında nağıllar”, “Məişət nağılları” kimi janr bölgüləri də elmi şəkildə əsaslandırıldı.

IV. Müasir mərhələ: konseptual və semiotik tədqiqatlar (XXI əsr). Müasir dövrdə Azərbaycan nağıllarının öyrənilməsi poststrukturalist və semiotik yanaşmalarla davam edir. Tədqiqatçılar folklorun yalnız mətn deyil, mədəni kod kimi funksiyasını araşdırırlar. Müasir dövrdə alimlər nağıl mətni ilə etnoqrafik, psixoloji və gender aspektlərini əlaqələndirirlər. Nağıl qəhrəmanları xalqın arxetipik yaddaşında “özünü tanıma modeli” kimi şərh edilir. Eyni zamanda, “Nağılbank”, “Folklor.az” kimi elektron platformalar vasitəsilə nağılların rəqəmsallaşdırılması prosesi folklorun müasir dövrdə yaşamasına şərait yaradır.

Azərbaycan nağıllarının öyrənilməsi tarixi xalq yaddaşının elmi şəkildə dərk olunmasının güzgüsüdür. XIX əsrdən başlayan bu yol bu gün müasir nəzəri metodologiyalarla zənginləşmişdir. Nağıl janrının elmi tədqiqi təkcə folklorşünaslığın deyil, həm də mədəniyyətşünaslığın, dilçilik və psixologiyanın kəsişmə nöqtəsinə çevrilmişdir. Bu istiqamətdə aparılan yeni araşdırmalar xalqın mədəni identikliyinə qorunması baxımından da mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Müşfiq Çobanov
Azərbaycan Texniki Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0008-86842722>
mborcali@gmail.com

Azərbaycan dastanlarında Gürcüstan süjet və motivləri

Açar sözlər: *Azərbaycan dastanları, Dədə Qorqud, Koroğlu, Tiflis, gürcü, motiv, süjet, təsvir*

Keywords: *Azerbaijani epics, Dede Gorgud, Koroghlu, Tbilisi, Georgian, motif, plot, description*

Tarix boyu qədim qonşu xalqların həyatında olduğu kimi, şifahi xalq ədəbiyyatında da dostluğun, qonşuluq münasibətlərinin izlərini görmək mümkündür. Xalqın bədii düşüncəsi heç bir sərhəd tanımır. Xalqın keçmişini, maddi və mənəvi mədəniyyətini özündə daşıyan dastanlarda bu xalqların dostluq və qardaşlıq şəraitində yaşadığını görmək olar. Xüsusilə *Kitabi-Dədə Qorqud, Koroğlu, Aşıq Qərib* və digər Azərbaycan dastanlarında baş verən hadisələrdə, dastanların süjet və təsvirlərində Gürcüstan, Tiflis və s. adlara da rast gəlirik. Həm də ona görə ki, tarix boyu qədim türk torpağı olan Borçalı da bu ərəzidə yerləşir, soydaşlarımızın gürcülərlə iç-içə ərəzidə yaşaması onları daha da yaxınlaşdırır.

Tarixi keçmiş nəzər yetirdikdə görürük ki, Azərbaycan-gürcü münasibətləri *Dədə Qorqud* dastanından bəri bədii düşüncədə özünə yer etmişdir. Dastanda cərəyan edən hadisələrin bir qismi Gürcüstanda baş verir. Prof. M.Çobanovun fikrincə, *Kitabi-Dədə Qorqud* dastanlarının qəhrəmanlarının istifadə etdiyi silahlar (daş dövrünə aid toppuz, sapand, ox, mis və tunc dövrünə aid qılınc, nizə və s.) dastanların yarandığı

məkanı və tarixi əks etdirir (Çobanov & Çobanlı, 2016). Buna görə də dastanda hadisələrin cərəyan etdiyi yerlərin həm də Gürcüstanda olması bu xalqların qədim dostluğunu göstərir.

Ayrı-ayrı boylarda adı çəkilən Ağlağan, Ağcaqala, Başaçıq (Kutaisi bölgəsi), Ağ qaya, Doqquz Tümen (Gürcüstan), Tumanın (Başkeçid), Qanlı Axaz, Qaradərə, Qaradağ və s. yer adları Gürcüstanla bağlıdır. “Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu” boyunda hadisələrin bir hissəsi Abqaz elində və Başa Açıqda baş verir: “Qara gözli yigitlərimi boynıma aluram. // Qan Abqaz elinə mən gedərəm” (*Kitabi-Dədə Qorqud*, 1988, p. 68). Burada diqqəti cəlb edən həm də “Qan Abaqaza” ifadəsidir. Bu ifadə indiki Abxazıyanı deyil, ümumiyyətlə IX–XI əsrlərdəki Gürcüstan ərazisini nəzərdə tutur. Bu barədə tədqiqatçılar *Kitabi-Dədə Qorqudun* “Tarixi-coğrafi qeydlər” bölməsində yazırlar:

“Kutaisi mərkəz olmaqla yaranan Qərbi Gürcüstan knyazlığı ‘Abxaz çarlığı’, Şərqi Gürcüstan isə ‘Kartli çarlığı’ adlanmışdır. 975-ci ildən Abxaz hökmdarı olan çar Baqrat (anası abxaz qızı idi) 1008-ci ildə adları çəkilən iki siyasi vahidi birləşdirə bilmişdir. Birləşmiş Gürcüstanın çar sülaləsi bundan sonra ‘abxaz nəslı’ sayılırdı. Gürcü çarlarının rəsmi titulunda isə ‘abxazlar hökmdarı’ sözlərindən qabaq yazılır, Abxaz (Abqaz) eli Gürcüstan yerinə işlənirdi” (*Kitabi-Dədə Qorqud*, 1988, p. 261).

Həmin boyda Gürcüstanla bağlı bir çox coğrafi yerlərin adları çəkilir ki, həmin yerlər “kafər sərhədi” kimi təqdim olunur: “Məgər Başa açıq Tatyana qaləsindən, Aqsəqa qaləsindən kafərin qasusu vardı” (*Kitabi-Dədə Qorqud*, 1988, p. 69). Burada çəkilən yer adları və hadisələrin baş verdiyi məkan Gürcüstandır. “Aqsəqa qalası” dedikdə Gürcüstanın Axalsix şəhərində yerləşən qala nəzərdə tutulur. “Başa açıq” dedikdə isə bütün Gürcüstan deyil, İmereti bölgəsi nəzərdə tutulurdu. F.Zeynalov və S.Əlizadənin “Tükənməz xəzinə” adlı ön sözündə dastanın coğrafiyası belə təsvir olunur: “Abxaziya, Başa Açıq, Ermənistan, Gürcüstan, Qafqaz, Oğuz eli, Taş Oğuz, Türküstan,

Ağca qala, Alınca, Ağ hasar, Dərbənd, Trabzon, İstanbul, Qaracıq dağı, Ala dağ, Qara dəniz, Dərəşam və s. haqqında tutarlı məlumatlar var” (Zeynalov & Əlizadə, 1988, p. 13).

Ö.Çələbi, M.Adıgözəlzadə, A.Bakıxanov da öz əsərlərində “Başı açıq” adını məhz bu mənada işlətmişlər. Bu mənə isə ondan irəli gəlmişdir ki, buranın döyüşçü və aznavurlarının başlarında araxçınısayağı kiçik dəyirmi keçə papaq olurdu. “Keçə börk” adlandırılan bu baş geyimi hər hansı bir kəskin hərəkət zamanı döyüşçünün başından düşərkən “başıaçıq” qalırdı. Ona görə də bu yerin adı “Başı Açıq” adlandırılırdı.

V.Ömərov doğru qeyd edir ki, “Dastanlarımızın müəyyən hissəsi öz məzmununa, yaranma məkanına və yayılma arealına görə, ya bilavasitə, ya da dolayısı ilə Borçalı-Tiflis-Qarayazı və onların ətraf bölgələri ilə yaxından ilgilidir” (Ömərov, 2014).

Bəkil oğlu Əmrəhin boyunu bəyan edər boyunun başlanğıcında Qam Qan oğlu Bayandırın yerindən durması ilə Gürcüstandan gələn xərac belə təsvir edilir: “Toquz tümən Gürcüstanın xəracı gəldi, bir at, bir qılınc, bir çomaq götürdülər” (*Kitabi-Dədə Qorqud*, 1988, p. 104). Yenə həmin boyda Bayandır xan Bəkil adlı igidi Gürcüstan ağzına getməyə razı salır: “Oğuzdan köç elədi. Bərdəyə, Gəncəyə varub vətən tutdı. Toquz tümən Gürcüstan ağzına varub qondı” (*Kitabi-Dədə Qorqud*, 1988, p. 104). Buradan da görünür ki, Bəkili Bayandır xan Gürcüstana göndərmiş və oranın idarə edilməsini ona tapşırırmışdı.

“Koroğlu” dastanında da Gürcüstanla bağlı yerlər çoxdur; burada təsvir olunan hadisələrin bir çoxu ya Gürcüstanın ətrafında, ya da bəzi ərazilərində davam edir. Koroğlunun dəlilərinin Tiflis, Qocor, Başkeçid, Bolulus və s. yerlərdən olması da onların yaxın ərazidə toplaşdıqlarını göstərir. N.Əbdülrəhmanlı Koroğlunun “Kaxetdə bir bağım ola” misrasından yola çıxaraq yazır: “...Bunu qoç Koroğlu söyləyib, özü də nə söylədiyini lap yaxşı bilib” (Əbdülrəhmanlı, 1996, p. 19). Bu misra yazıcının yaddaşında yer-yurd adlarını, keçmiş təzə-

ləyir. Bu, Azərbaycan dastanlarında Gürcüstan mövzusunun ən qədim dövrlərdən belə xalqın yaddaşında kök saldığının ən yaxşı sübutudur.

Aşıq Cünunun Borçalı və ya Tiflis ətrafından olması barədə bəzi məlumatlar da var. “Koroğlu”nun gürcü variantının yaradılmasının başlıca səbəblərindən biri də hadisələrin məhz bu ətrafda cərəyan etməsidir. Dastandakı hadisələrin müəyyən bir hissəsi indiki Gürcüstan ərazisində, daha dəqiq desək, Gürcüstanda yaşayan Azərbaycan türklərinin yaşadığı məkanlarda baş verir.

Maraqlıdır ki, “Koroğlu”nu ruscaya tərcümə edən A.Xodzkonun bu dastana marağı da Gürcüstanla bağlı olmuşdur. İ.Abbaslının araşdırmalarına görə, ona bu barədə S.Penn məlumat vermişdir. S.Penn Tiflis ədəbi mühiti ilə yaxından tanış idi, o, Tiflisdə aşıq-saz məclislərində çox iştirak etmiş və bu dastanı dinləmişdi (Abbaslı, 2005, p. 5). Burada təqdim olunan improvizasiyalar türk dilində yerli xalqlardan toplanan rəvayətlərdir.

D.Əliyeva da “Koroğlunun rəvayət və sərgüzəştlərinin gürcü xalqı içərisində yayılması, gürcü xalqının iştirakçısı olduğu saz-söz məclisində özünə əsaslı yer tapması” qənaətinə gəlir (Aliyeva, 1958, p. 57).

“Koroğlu” dastanının gürcü variantından başqa Azərbaycan variantının da bəzi qollarının Gürcüstan ərazisindən toplanması bu dastanın yaranma arealı kimi Gürcüstanın da mühüm yer tutduğunu bir daha sübut edir. “Koroğlu”nun qolları içərisində ayrıca Gürcüstan qolu olmasa da, bəzi variantlarda buna rast gəlmək mümkündür. B.Abdulla əlyazması inventarına əsaslanaraq (inv. №1014) Gürcüstan səfərinin olduğunu qeyd edir və bu səfərdən bəzi yerlərə istinadlar edir. Onun yazdığına görə, bu qolu söyləyən Quba rayonundan Aşıq Behbud Əsəd oğludur, toplayanları isə Teymurxanlı və Əhməd Çələbizadədir. Bu qol 1936-cı ildə toplanıb, 11 səhifədən ibarətdir, latın qrafikasında

yazılıb (Abdulla, 2005, p. 497). Bu cəhətdən digər qollardan fərqli olaraq, başqa bir bölgəyə – Gürcüstana səfərdən ibarət olan bu qolu orijinal hesab etmək olar.

Ola bilməzdi ki, Gürcüstan ətrafında baş verən hadisələrdə bu coğrafiya, yaxud buradan olan insanlar iştirak etməsin. Bu qolda qeyd olunur ki, Koroğlunun aşığı Aşıq Cünun hər yeri gəzib dolaşır, harda bir igid görürdüsə onun xəbərini Koroğluya gətirirdi. Koroğlu isə gedib onu Çənlibelə gətirirdi. Günlərin birində Bolu bəyin göbəkkəsməsi olan Hürü xanım Koroğlunun adamı olan Aşıq Cünunun yenə Gürcüstana gəlməsi xəbərini eşidən kimi onu öz yanına çağırırdır, Koroğlunun necə adam olmasını soruşur. Cünun Koroğlunu şeirlə tərif edir (Abbaslı, 2005, p. 497). Bu zaman Bolu bəydən əmisi qızı Hürüya xəbər gəlir ki, toya hazırlaşsın. Hürü də Bolu bəyə getmək istəmədiyi üçün onu Koroğluya tərəf yönləndirir, ona xəbər göndərir ki, sən ancaq Gürcüstanda “mənəm-mənəm” deyib gəzirsən, “ya Koroğlunun başını gətir, ya da məndən əl çək”. Bolu bəy qoşun çəkərək Koroğlunun üstünə gedir, lakin məğlub olur. Koroğlu onu öldürmək istəyəndə Bolu bəy yalvarır ki, əmim qızı Hürünü istəyirəm, vermirlər, ona görə də səni köməyə çağırmağa gəlmişəm.

Koroğlu ona inanır və onlarla birgə Gürcüstana yollanır. Yolda Bolu bəy Koroğlunu yaralayıb qollarını bağladır, onu Gürcüstana gətirir. Burada paşalar yığışb deyirlər ki, “Koroğlu indiyədək çox kef çəkib, indi quyuya salaq ki, yeyib-içdiyi burnundan gəlsin.” Əhvalatı bilən Hürü xanım quyunun başına gəlir və aralarında deyişmə olur (Abbaslı, 2005, p. 499).

Hürü xanım qızların köməyi ilə Koroğlunu quyudan çıxarır, sövdəgər isə Çənlibelə xəbər gətirən kimi Eyvaz Qırata ox, yay yükləyir, özü isə ərəb atı minərək Gürcüstana yola düşür və Hürü olan imarətin qarşısında Koroğlunu soruşur. Koroğlu dərhal Eyvazı səsindən tanıyır. Eyvazı içəri çağırırlar. Koroğlu Hürü xanıma deyir ki, hazırlaşın, gedək (Abbaslı, 2005, p. 501).

Koroğlu Hürünü də götürüb Çənlibelə üz tutur, yolda Bolu bəylə rastlaşır, onu qılınclayır, Çənlibeldə qırx gün toy çaldırır, Hürünü Eyvaza gəlin edir.

Dastanın gürcü, türk, türkmən versiyalarının olması da göstərir ki, *Koroğlu* xalqlar arasında ən geniş yayılmış dastan və ya nağıllardan biridir. Dastan həm də süjetlərin zənginliyi və orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu orijinallıq dastanın süjet xəttində də görünür. Professor M.Çobanov bu fikirdədir ki, gürcü şifahi xalq ədəbiyyatında *Koroğlunun* gürcü variantları yaradılmış, eləcə də bir çox gürcü yazıçılarının əsərlərində Koroğlu ilə bağlı yerlərdə Gürcüstanın da adı keçir (Çobanov & Çobanlı, 2013, p. 78). Bir çox gürcü şairlərinin şeirlərində Koroğlunun adı çəkilir və ya ona şeir həsr edərək bədii obrazını yaratmışlar. İ.Yevlaxovun (Yevlaxaşvili) “Şamlıbel dərəsi” povestində göstərilir ki, Koroğlu Eyvazla birlikdə Qocor qalasında yaşamışdır. Z.Antonovun əsərində isə Koroğlunun qocalığı dövründə Qocor yaylasında yaşadığı qeyd olunur. Koroğlunun dəliləri arasında Gürcüoğlu adlı bir dələnin olması da xalqlar arasında dostluğun, birgə mübarizənin simvolu kimi qiymətləndirilə bilər. Koroğlunu Gürcüstanda sadə gürcü xalqı da öz qəhrəmanları kimi sevmiş və ona hörmət göstərmişdir.

Azərbaycan məhəbbət dastanlarında da Gürcüstan və onun ayrı-ayrı yerlərinin adı keçir. *Aşıq Qərib*, *Əsli və Kərəm*, “Məhəmməd və gürcü qızı”, *Tahir və Zöhrə*, “Pərixanım və gürcüstanlı” kimi dastanlarda ya hadisələrin bir qismi burada cərəyan edir, ya da iki xalqı bir-birinə bağlayan dostluq münasibətlərinin təsvirinə yer verilir. Bunlardan *Aşıq Qərib* və *Əsli və Kərəm* dastanları qonşu xalqlar arasında ən çox məşhur olan və hadisələrin müxtəlif coğrafiyalarda baş verdiyi dastanlardandır.

Həm nağıl variantı olduğundan, həm də həmin nağılın M.Y.Lermontov tərəfindən Rusiyada da yayıldığından, *Aşıq Qərib* dastanı daha geniş ərazidə şöhrət tapmışdır. Gürcü variantında da, Lermontovun variantında da hadisələr Gürcüstanda –

Tiflisdə baş verir. Yəni əsərin baş obrazları Aşırı Qərib və Şahsənəm hər ikisi tiflislidir. Lermontov qələmə aldığı nağılda Şahsənəmi Mahul-Mehri adlandırırsa da, dastanın süjetinə sadıq qalmış, hadisələrin ardıcılığına riayət etmişdir (*Azərbaycan dastanları*, 2005, p. 12).

Gürcüstan *Əsli və Kərəm* dastanının süjet xəttindən də keçir, yəni Kərəm Əslinin iziylə gəlib Tiflisə çıxır (*Azərbaycan dastanları*, 2005, p. 27). Kərəmin Gürcüstanı tərfi çox orijinaldır, insanların geyimini və danışdıqları dili belə poetik şəkildə təsvir edir. Kərəmin təqdimatında Gürcüstan bir daha insanları xeyirxah, təbiəti gözəl olan bir yer kimi yadda qalır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dastanlarında Gürcüstanla bağlı motivlər onu göstərir ki, bu xalqlar qədimdən bir-birinə yaxın və doğmadırlar. Dastanlarda Gürcüstanın müsbət obrazı, təbiət gözəlliklərinin təsviri və tərənnümü xalqlar arasındakı dostluq və qarşılıqlı etimaddan qaynaqlanmış, dastanlarda və yazılı ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdır. O da maraqlıdır ki, Gürcüstan və gürcü xalqı haqqında Azərbaycan bədii düşüncəsindəki təəssüratların hamısı müsbət yöndədir.

Ədəbiyyat

1. Abbaslı, İ. (2005). *Azərbaycan qəhrəmanlıq eposu – Koroğlu*. Lider.
2. Abdulla, B. (2005). *Gürcüstan səfəri* (Əlyazma, inv. №1014). Lider.
3. Alieva, D. (1958). *Iz istorii azerbaidzhanskogo-gruzinskikh literaturnykh svyazei*.
4. *Azərbaycan dastanları*. (2005). 5 cildə, II cild. Lider nəşriyyatı.
5. *Azərbaycan dastanları*. (2005). 5 cildə, III cild. Lider nəşriyyatı.

6. Çobanov, M. N., & Çobanlı, M. M. (2013). *Azərbaycan–gürcü ədəbi əlaqələri*.
7. Əbdülrəhmanlı, N. (1996). *Qaraçöp*. Qızıl Şərq.
8. *Kitabi-Dədə Qorqud*. (1988). Yazıçı.
9. Ömərov, V. (2014, 24 yanvar). Azərbaycan–Gürcüstan mədəni-mənəvi inteqrasiyasında Azərbaycan dastanlarının rolu. *Səs qəzeti*.
10. Zhirmunskii, B. (1974). *Tyurkskii geroicheskiy epos*. Nauka.
11. Zeynalov, F., & Əlizadə, S. (1988). *Tükənməz xəzinə: Kitabi-Dədə Qorqud*. Yazıçı.

Aytən Heybətova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ayten.heybetova@adpu.edu.az
<https://orcid.org/0000-0002-3700-8591>

Uşaq ədəbiyyatının tədrisi metodikasına dair

Açar sözlər: *uşaq ədəbiyyatı, tədris metodikası, təlim strategiyası, tərbiyə, estetik zövq, pedaqogika*

Keywords: *children's literature, teaching methodology, learning strategy, upbringing, aesthetic taste, pedagogy*

Uşaq ədəbiyyatı təkcə uşaqlar üçün yazılmış əsərlərin məcmusu deyil, həm də onların mənəvi-əxlaqi, estetik və sosial inkişafını təmin edən mühüm tərbiyəvi vasitədir. Bu baxımdan uşaq ədəbiyyatının məktəbdə tədrisi müəllimin pedaqoji ustalığından, seçdiyi metodlardan və uşağın idrak səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış yanaşmadan asılıdır. Müasir dövrdə təlim prosesi artıq informativ deyil, formativ xarakter daşıyır; yəni əsas məqsəd uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına, yaradıcı təfəkkürünün inkişafına nail olmaqdır. Uşaq ədəbiyyatının tədrisinin başlıca məqsədi uşaqlarda oxu mədəniyyətini, bədii-estetik zövqü, dəyərlər sistemini formalaşdırmaqdır. Bununla yanaşı: uşaqların dil duyumunu və nitq qabiliyyətini inkişaf etdirmək; məndən mənəli nəticə çıxarma, analiz-sintez bacarıqlarını gücləndirmək; milli və bəşəri dəyərləri mənimsətmək; uşaqları müstəqil düşünməyə, yaradıcılığa həvəsləndirmək əsas hədəf kimi qarşıya qoyulur. Uşaq ədəbiyyatının tədrisində metodların seçimi uşağın yaş psixologiyasına, emosional inkişaf səviyyəsinə və əsərin janr xüsusiyyətlərinə uyğun olmalıdır.

1. İzahlı-şərhli oxu metodu: Bu metodla müəllim əsəri uşaqlarla birgə oxuyur, çətin sözləri və obrazların davranış motivlərini izah edir. Məsələn, Abdulla Şaiqin *Tıq-tıq xanım*

əsəri tədris edilərkən müəllim dialoqlar üzərində dayanaraq uşaqlarda mətnin mənəvi dəyərlərini anlamağa şərait yaradır.

2. Rol paylaşımı və səhnələşdirmə: Ədəbi mətnin dramatik elementlərlə tədrisi uşaqların marağını artırır, obrazlarla emosional əlaqə yaradır. Bu üsul uşaqlarda həm yaddaşı, həm də empati qabiliyyətini inkişaf etdirir.

3. Müqayisəli təhlil və yaradıcı yazı: Müxtəlif yazıçıların uşaq obrazlarını müqayisə etmək (məsələn, Mirmehdi Seyidzadə ilə Anar Məmmədlinin uşaq qəhrəmanları) şagirdlərdə tənqidi düşünmə bacarığını formalaşdırır. Ardınca yaradıcı yazı tapşırıqları – “öz hekayəni yaz”, “nağılın sonunu dəyiş” kimi fəaliyyətlər uşaqlarda təfəkkür müstəqilliyini artırır.

4. İntegrativ təlim: Uşaq ədəbiyyatının tədrisi musiqi, təsviri incəsənət, həyat bilgisi və ekologiya ilə integrasiya edilə bilər. Məsələn, Səməd Vurğunun “Ceyran” şeirinin tədrisində həm təbiət sevgisi, həm də rəsm vasitəsilə təsvir etmə bacarığı inkişaf etdirilə bilər.

Müasir kurikulum və texnoloji yanaşmalar: Yeni təlim texnologiyaları uşaq ədəbiyyatının tədrisinə fərqli dinamika gətirmişdir. Multimedia təqdimatları, interaktiv oyunlar, rəqəmsal nağıl platformaları (məsələn, “NağılEvi.az”) uşaqların marağını artırmaqla yanaşı, oxu vərdişlərini də gücləndirir. Eyni zamanda, müəllim fasilitator rolunda çıxış edir – yəni uşaqlara hazır bilik vermir, onları bilik yaratmağa istiqamətləndirir. Aşağıda 3-cü sinifdə “Uşaq ədəbiyyatının tədrisi Metodikasına” uyğun dərs nümunəsi təqdim edirəm. Dərs nümunəsi kurikulum prinsiplərinə əsaslanır və həm ədəbi-estetik tərbiyəni, həm də şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə yönəlib.

Dərs nümunəsi

Fənn: Azərbaycan dili və ədəbiyyatı

Sinif: 3-cü sinif

Mövzu: Uşaq ədəbiyyatından — “Tülkü və üzüm” təmsili (İ.Zülalov tərcüməsində)

Məqsəd: Şagirdlərdə uşaq ədəbiyyatına maraq oyatmaq; ədəbi mətnin məzmununu anlama, hadisələri dəyərləndirmə bacarığını inkişaf etdirmək; təmsil janrı haqqında ilkin bilik vermək; əxlaqi dəyərlərin (dürüstlük, təkəbbürün pislənməsi) formalaşmasına şərait yaratmaq.

Gözlənilən nəticələr:

Dərsin sonunda şagird: təmsilin məzmununu danışa bilər; təmsildəki əsas fikri müəyyənləşdirir; obrazlara münasibət bildirir; təmsilin ideyasını gündəlik həyatda tətbiq edə bilər.

Dərsin tipi: Yeni biliklərin mənimsədilməsi və tətbiqi dərsi.

Dərsin forması: Fərdi və qrup halında interaktiv tədris.

Təlim üsulları: Sual-cavab; müzakirə; rollu oyun; mətnlə iş; “Bəli–xeyr” strategiyası.

Dərsin gedişi

I. Motivasiya (5 dəq):

Müəllim sual verir:

– Uşaqlar, sizcə “hiyləgər” sözünü kimə deyirlər?

– Tülkü haqqında hansı nağıllarda və təmsillərdə eşitmişiniz?

Şagirdlər fikirlərini deyir, müəllim mövzunu açıqlayır: “Bu gün biz bir təmsil oxuyacağıq. Təmsil bizə dərs verən, düşündürən ədəbi janrdır.”

II. Yeni biliklərin mənimsənilməsi (15 dəq):

Müəllim “Tülkü və üzüm” təmsilini səsli və ifadəli şəkildə oxuyur. Şagirdlər mətni izləyir. Müəllim mətndəki hadisələri müzakirə edir: Tülkü nə etmək istəyirdi? Üzümləri niyə tuta bilmədi? Axırda nə dedi? Tülkünün bu sözündə hansı mənanı görürsünüz? Müəllim izah edir: Təmsildə tülkü – təkəbbürlü, uğursuzluğunu etiraf etməyən insanı simvolizə edir.

III. Möhkəmləndirmə (10 dəq):

Fəaliyyət 1: “Bəli–Xeyr” oyunu

Müəllim cümlələr oxuyur, şagirdlər “bəli” və ya “xeyr” deyir:

- Tülkü üzümü asanlıqla yedi.
- Təmsil bizə dürüst olmağı öyrədir.
- Təmsildəki hadisə insan davranışlarına bənzədilir.

Fəaliyyət 2: Rollu oyun

İki şagird “tülkü” və “üzüm bağı” rolunda səhnəcik canlandırır.

Məqsəd: təmsilin ideyasını davranışla ifadə etmək.

IV. Yaradıcı tapşırıq (10 dəq):

Şagirdlər “Tülkü olsaydım, nə edərdim?” mövzusunda 2–3 cümləlik mini hekayə yazır. Bəzi uşaqlar yazdıqlarını oxuyur.

V. Qiymətləndirmə (5 dəq):

Qiymətləndirmə meyarı

Göstəricilər – Bal

- Mətnin məzmununu anlama
- Əsas hadisələri düzgün izah edir
- Əxlaqi nəticəni ifadə edir
- Təmsilin ideyasını müəyyənləşdirir
- Yaradıcılıq bacarığı
- Mini hekayə və ya səhnəcikdə fəallıq göstərir

Cəmi: 10 bal

VI. Ev tapşırığı:

Oxşar məzmunlu bir Azərbaycan təmsili tapmaq (məsələn, “Qurd və quzu”). Təmsilin mənasını 3 cümlə ilə izah etmək.

Metodik qeydlər:

Dərsdə “mətnlə iş” yanaşması uşaqların mətnə analitik baxışını formalaşdırır. Rollu oyunlar emosional yaddaşı gücləndirir. Uşaq ədəbiyyatının tədrisində məqsəd yalnız oxu bacarığı deyil, həm də dəyərlərin və empatiyanın formalaşdırılmasıdır. Uşaq ədəbiyyatının tədrisi metodikası pedaqoji yaradıcılıq tələb edən bir sahədir. Hər bir əsərin bədii-estetik yükü, tərbiyəvi məzmunu və uşaq psixologiyasına təsiri nəzərə alınmalıdır.

Ənənəvi oxu metodlarının müasir texnoloji və interaktiv yanaşmalarla sintezi nəticəsində uşaqlarda həm oxuma sevgisi, həm də milli-mənəvi dəyərlərə hörmət formalaşdırmaq mümkündür.

Sevinc Əsədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0009-0007-1223-169X>
sevinj_asadova@yahoo.com

Zoonimik paremiologiyanın İngilis və Azərbaycan dillərində müqayisəli təhlili

Açar sözlər: paremiologiya, zoonimika, dil vahidləri, atalar sözləri

Keywords: paremiology, zoonomics, language units, proverbs

İngilis və Azərbaycan dillərində atalar sözləri öz məzmunu etibarilə çox rəngarəng olub ingilis və Azərbaycan xalqlarının həyatını hərtərəfli şəkildə əks etdirir. Nüqə prosesində istər Azərbaycan, istərsə də ingilis dilində hamının istənilən mövzuya, sahəyə aid atalar sözləri tapması mümkündür. Müxtəlif sahələrlə bağlı, müxtəlif xarakterli insanlardan, heyvanlardan, insanlar arasındakı münasibətlərdən bəhs edən atalar sözlərinə ingilis dilində də rast gəlmək olar. Onların Azərbaycan dilində qarşılıqları məsələsinə gəldikdə, bəzilərinin dilimizdə uyğun variantları, ekvivalentləri mövcuddur, bəziləri isə sərbəst olaraq hərfi tərcümə edilir, ya da semantik cəhətdən onu əvəz edə bilən başqa ifadə seçilir.

Azərbaycan və ingilis xalqlarının çoxəsrlik mədəniyyəti və inkişaf tarixi boyunca folklorda atalar sözləri olduqca əhəmiyyətlidir. Yazılı ədəbi mətnlərdə xalq ədəbiyyatına, atalar sözlərinə intensiv rast gəlinir. Ümumiyyətlə, atalar sözləri öz dövründə ictimai-siyasi hadisələrin, eyni zamanda dövrün məhsulu kimi yaranır və dəyərləndirilir.

Mənsub olduğu xalqın inkişafı ilə bağlı xalqın yaratdığı atalar sözləri də zaman-zaman dəyişir, mükəmməlləşir, yad-

daşlarda möhkəm kök salır. Bunların yaddaşa kök salmasını müxtəlif amillər — ahəngdarlıq, səs uyğunluğu, alliterasiya, assonans, ən əsası isə fikri dəqiq ifadə etmək istəyi, fikrin xalqa onun öz yaratdıqları vasitəsilə çatdırılması və s. xüsusiyyətlər təmin edir.

Atalar sözləri və məsəllər insanların həyatına dair ibrətli, lakonik ifadələrdir. Onlardan həm bədii ədəbiyyatda, həm də danışq dilində fikri əsaslandırmaq məqsədilə istifadə edilir. Çünki xalq ulu babaların yaratdıqlarını daha tez və qeyd-şərtsiz qəbul edir. Atalar sözləri və zərb-məsəllər həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində fikri əsaslandırmaq sahəsində ən uyğun, münasib dil vahidləridir. Çünki atalar sözləri və məsəllər frazeoloji vahidlərin yaranmasında vacib rol oynayır.

Amma müxtəlif dillərdə atalar sözləri və məsəllər eyni məqsədə xidmət etsə də, onların hər birinin özünəməxsus leksik və qrammatik quruluşu vardır və aralarında müəyyən fərqlərin olması da təbiidir, labüddür. Buna görə də dünyanın müxtəlif bölgələrində yaşayan xalqların mədəniyyətlərinin öyrənilməsi baxımından məqalənin mövzusu aktualdır.

İngilis və Azərbaycan dillərində zoonimik paremiologiyayı, yəni zoonim tərkibli atalar sözlərini təhlil etmək üçün məqalədə, əsasən, müqayisəli-qarşılaşdırılmalı metoddan, statistik və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir. Sinxron və diaxron üsullar tətbiq edilmişdir.

Qədim zamanlardan insanlar anlamışlar ki, müxtəlif heyvanlar öz hərəkətləri ilə təbiət hadisələrindəki dəyişiklikləri, zəlzələni, tufanı, hətta yetişdirilən məhsulun məhsuldarlığının necə olacağını əvvəlcədən duya bilmişlər. Bu da heyvanlarla bağlı müxtəlif əlamət bildirən ifadələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Tamilla Turabova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-4980-8505>
tamilla.turabova@mail.ru

Əkinçi qəzetində erməni təxribatlarının ifşası

Açar sözlər: *milli mətbuat, Əkinçi qəzeti, Mşak qəzeti, erməni riyakarlığı, işəgedici yazılar*

Keywords: *national press, Ekinchi newspaper, Mshak newspaper, Armenian hypocrisy, revealing articles*

Həsənbəy Zərdabi işlədiyi bütün sahələrdə öz xalqına xidmət göstərməyə çalışırdı. Onun təkidli tələbləri nəticəsində şəhər dumasına seçilən azərbaycanlı üzvlərin sayı ümumi tərkibin yarısına çatdırılmışdı. Şəhərə içməli su gətirilməsi, tramvay xətti çəkilməsi, təhsil və səhiyyə ocaqlarının açılması, abadlıq işlərinin görülməsi və s. kimi məsələlərdə Həsənbəy həmişə fəal vətəndaş mövqeyindən, milli maraq və mənafeələrdən çıxış etmiş, erməni mafiyasının təmsalında özünə çoxsaylı düşmənlər qazanmışdı. Amma bütün hədə və təqiblərə baxmayaraq, onu tutduğu yoldan, öz mübarizəsindən çəkəndirmək mümkün olmamışdı.

Zərdabi xalqın başına gələn fəlakətlərin və açılan oyunların əsas səbəbini savadsızlıqda, cahillik və fanatizmdə görürdü. Onun fikrincə, bütün bu bəlalardan xilas olmağın yeganə yolu geniş maarif şəbəkəsinin, qabaqcıl təhsil sisteminin qurulması idi.

Bu baxımdan 1875-ci il iyulun 22-də Bakıda Həsən bəy Zərdabi tərəfindən ana dilində nəşr olunan *Əkinçi* qəzeti Azərbaycan xalqının maariflənməsi, təhsil sisteminin inkişafında mühüm rol oynadı. *Əkinçi* qəzeti ölkədə elm və mədəniyyətin inkişafı, kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi və ana dilinin

saflığının qorunması kimi vacib məsələlərə xüsusi diqqət yetirirdi.

*Əkinçi*də o dövrün azərbaycanlısının təsəvvürlərini genişləndirməyə, onu dünyada gedən proseslərdən xəbərdar etməyə yönələn onlarla yazı, məqalə çap olunmuşdu. “*Əkinçi*” sözünün adı təsadüfi seçilməmişdi. Bu adın qəzetin yalnız aqrar istiqamətini müəyyənləşdirdiyini düşünmək olmazdı. “*Əkinçi*” sözünün altında böyük rəmzi məna, geniş və əhatəli fəaliyyət proqramı gizlənirdi. Azərbaycan kəndlisini təkcə daha yaxşı, çağdaş üsullar əsasında daha səmərəli, daha keyfiyyətli işləməyə öyrətmək yox, həm də onun ürəyinə, şüuruna maarif toxumu səpmək lazım idi. Təkcə “yağdan süd hazırlamağı” öyrətmək yox, həm də bir millət kimi monolit şəkildə birləşməyi bacarmaq, millətin “yağı yağ üstə çıxıb, ayrı-ayrılıq” olmasına çalışmaq lazım idi. Bir sözlə, maarif *əkinçisi* üçün ən böyük meydan şüurunu fanatizm, cəhalət və laqeydliyin əlaqə otları basmış geniş kütlə idi. Həsənbəy Zərdabi özü Azərbaycanın mədəniyyəti tarixində belə bir “*Əkinçi*” oldu (Məmmədov, 1987, p. 95).

XIX əsrin ikinci yarısındakı çar hökumətinin islahatları milli zülmün güclənməsinə xidmət etməklə yanaşı, bilərəkdən sənaye və kənd təsərrüfatında ermənilərin, rusların mövqeyini möhkəmləndirirdi. Məsələn, 1872-ci ildə neft sənayesində iltizam sisteminin ləğvinə qədər neftin yalnız 88 faizi azərbaycanlı sahibkarlara məxsus idi. Bu rəqəm o qədər də ürəkaçan deyil. Ölkənin milli sərvətinə millətin nümayəndələri sahiblik etməlidir. Lakin getdikcə bu rəqəm daha da azalırdı. Məsələn, 1901-ci ildə Bakıdakı 167 neft şirkətindən 49-u azərbaycanlıların, 55-i isə ermənilərin səərəcamında idi. Rəqəmlərin müqayisəsindən belə məlum olur ki, *Əkinçi* qəzeti ermənilərin Azərbaycanda əl-qolunun açılmasının yüksələn xətt üzrə inkişafının ilkin mərhələlərində fəaliyyət göstərmişdi.

Lakin bununla belə, hadisələrə obyektiv qiymət verməkdə, erməni məkrli siyasətinin məqsədini duymaqda və onu izah et-

məkdə XX əsrin əvvəllərində (əsrin ortalarında sovet imperiyası buna yol verməzdi) fəaliyyət göstərən qəzetlərdən aktivliyi və bu mövzuya həsr etdiyi, həyəcan təbili çaldığı məqalələrin sayının çoxluğuna görə heç də geridə qalmırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, qonşuların məskunlaşdığı ərazidə bu qəzetə qarşı əks mövqedə duran qəzetlərin sayı çox idi. Həmin dövrdə ermənilərdə nəşr olunan qəzetlərin sayı ona çatırdı. Azərbaycan isə tək bir qəzetlə, özü də çarın ciddi senzurası altında çap olunan bir mətbuat vasitəsi ilə çar senzurasının onlar üçün geniş imkanlar açdığı böhtankar on qəzetə qarşı çıxış edirdi və bu işin öhdəsindən kifayət qədər gələ bilirdi. Müasir mərhələdə milli müstəqilliyin ölkə mətbuatına yaratdığı şəraiti nəzərə alıqda, deyə bilərik ki, *Əkinçi* qəzeti heç də varislərindən az iş görməmişdir.

“*Əkinçi*” qəzeti həm məlumat verən tarixi mənbə, həm də dövrün ictimai-siyasi vəziyyətini araşdıran icmalçı mövqeyində çıxış etmiş, öz səhifələrində erməni riyakarlığını, onların məkrli siyasətini ifşa edən məlumatlar vermiş və bir sıra hallarda yalan məlumatları təkzib edən faktları açıqlamaqla tarixi həqiqətin üzə çıxarılmasına çalışmışdır.

Erməni riyakarlığını və məkrli siyasətini ifşa edən məlumatlar *Əkinçi* qəzetinin səhifələrində kifayət qədərdir. Belə məlumatlar qəzetin həm “Məktubat”, həm “Təzə xəbərlər”, bəzən isə “Daxiliyyə” bölmələrində vaxtaşırı çap olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, qəzetdə həmçinin xalqın elm və təhsil, maarifçilik ənənələrinin inkişafı üçün ibrət götürüləsi məlumatlar da dərc olunmuşdur.

Həmin dövrdə böhtankar erməni qəzetləri sırasında ən fəal mövqeyi *Mşak* qəzeti tuturdu. Bu qəzet demək olar ki, hər sayında azərbaycanlılar, türk xalqları, Osmanlı dövləti haqqında böhtan və yalanlar yazaraq dünyanın aparıcı ölkələrinin nəzərində özləri barədə “əzilər, döyülən, haqqı alınan və tapdalanan bir millət” imici yaratmağa çalışırdı. *Əkinçinin* bir sıra nömrə-

lərində həmin dövrün qatı millətçi mövqeyi ilə seçilən erməni qəzeti *Mşak* və onun redaktoru Arsruyə qarşı kəskin yazılara təsadüf edilir.

Həsən bəy Zərdabi və onun təsis etdiyi *Əkinçi* qəzetində çalışan ziyalılar milli ruhlu, maarifçi, dövrün bir çox sahələrində biliklərə və geniş dünyagörüşünə malik olmaqla yanaşı, həm də uzaqgörən siyasətçi kimi təqdim edilə bilirlər. Bunu deməyə onların təkcə erməni riyakarlığını ifşa edən məlumatlara xüsusi yer ayırmaları və bu məlumatları nə qədər çətin olsa da, gücləri çatdığı səviyyədə açıqlamaları imkan verir.

Ümumiyyətlə, bu mürəkkəb dövrdə *Əkinçi* qəzeti və onun naşiri Zərdabi bu torpaqların həqiqi sahiblərinə qarşı iddiaya başlayan erməni ideoloqlarının qarşısında yeganə sipərə çevrilmişdi.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, X. (1987). "*Əkinçi*"dən "*Molla Nəsrəddin*"ə qədər. Yazıçı.

Natavan Pashayeva

Azerbaijan State Pedagogical University

<https://orcid.org/0009-0001-4269-7681>

pasayeva.natavan@mail.ru

The Role of Play in the Development of Children

Keywords: *child development, physical development, psychological development, social skills, intellectual development, creative thinking*

Açar sözlər: *uşaqların inkişafı, fiziki inkişaf, psixoloji inkişaf, sosial bacarıqlar, intellektual inkişaf, yaradıcı düşüncə*

Play, as a natural mode of activity in the developmental trajectory of children, facilitates the acquisition of environmental knowledge, enriches personal experiential learning, and promotes the development of cognitive competencies. Empirical studies indicate that through play, children not only realize their creative potential but also consolidate communication skills, acquire collaborative competencies, and internalize social norms and responsibilities. These experiences provide a foundation for the formation of socially competent, responsible, and well-adjusted individuals.

Play is not merely a recreational activity; it constitutes a fundamental pedagogical instrument that supports learning, socialization, personality development, and the acquisition of essential life skills. Accordingly, play should be regarded as an integral component of the educational process and systematically encouraged within both school and familial contexts (Pellegrini, 2009).

Contemporary pedagogical and psychological frameworks recognize play as a central mechanism for holistic child

development. Play functions not solely as a means of recreation but also as a critical medium for fostering socialization, emotional regulation, and the enhancement of intellectual and physical capacities. Through engagement in play, children explore their environment, accumulate experiential knowledge, and practice adaptive behavioral strategies essential for life.

Empirical research demonstrates that play assumes an indispensable role in the development of creative and critical thinking skills. During play, children apply prior knowledge, generate novel ideas, experiment with alternative strategies, and analyze situations from multiple perspectives. This process cultivates imagination, strengthens logical reasoning, and fosters the capacity to devise adaptive solutions to complex challenges (Elkonin, 2005).

Furthermore, play is instrumental in socio-emotional development. Children refine communication skills, express ideas effectively, and develop perspective-taking abilities through interactive play, thereby enhancing empathy, cooperation, and collaborative competencies. Structured group play further nurtures teamwork, mutual support, and collective responsibility.

Play also contributes to the internalization of ethical and social norms. Observing rules, respecting the rights of others, and demonstrating fairness facilitate social adaptation. Experiences of both success and failure within play contexts enhance emotional stability, resilience, and self-regulatory capacities (UNICEF, 2018).

From a physical development standpoint, play is a critical determinant of motor skill acquisition, coordination, balance, agility, and overall health. Cognitive play activities stimulate attention, memory, and logical reasoning, thereby expanding the child's learning potential.

Collectively, play constitutes a multidimensional activity that supports individual development and social integration. Its strategic importance lies in fostering children's holistic growth and the acquisition of social-adaptive competencies (Frost, Wortham, & Reifel, 2012).

Research findings indicate that play exerts a decisive influence on children's physical, psychological, social, and intellectual development. Physically, play strengthens motor abilities and facilitates the development of coordination, balance, and agility. Psychologically, it promotes creative and critical thinking, encouraging children to analyze problems from diverse perspectives and generate innovative solutions.

Socially and emotionally, play fosters communication and collaborative skills, empathy, responsibility, and mutual respect. Engagement in group and cooperative activities enhances social competence and adaptability. Intellectually, play supports attention, memory, problem-solving, and analytical reasoning while contributing to emotional regulation and resilience (Bodrova & Leong, 2007).

In conclusion, play constitutes a vital pedagogical tool that transcends mere recreation, promoting comprehensive development across physical, cognitive, social, and emotional domains. Modern pedagogical paradigms advocate for the systematic and purposeful integration of play into educational processes, thereby ensuring the cultivation of children's holistic potential. Consequently, play occupies a central and strategic position within curricula and educational environments as an essential instrument for learning, socialization, and personal development.

References

1. Bodrova, E., & Leong, D. J. (2007). *Tools of the mind: The Vygotskian approach to early childhood education* (2nd ed.). Pearson.
2. Elkonin, D. B. (2005). *The psychology of play*. CRC Press.
3. Frost, J. L., Wortham, S. C., & Reifel, S. (2012). *Play and child development* (4th ed.). Pearson.
4. Pellegrini, A. D. (2009). *The role of play in human development*. Oxford University Press.
5. UNICEF. (2018). *Learning through play: Strengthening learning through play in early childhood education programmes*. UNICEF.

Yeganə İsgəndərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0009-0001-2910-7245>
yegane.isgandarova@adpu.edu.az

Xarici dillərin tədrisi metodikası və qarşıya çıxan məsələlər

Açar sözlər: *tədris, metodika, xarici dil, fənn, ana dili*

Keywords: *teaching, methodology, foreign language, subject, mother tongue*

Bildiyimiz kimi, son illər xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin tədrisinə xüsusi diqqət ayrılır. Lap erkən yaşlardan xarici dillərin uşaq bağçalarında tədrisi dövrümüzün aktual məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Daha sonra bu biliklərin orta məktəblərdə və ali məktəblərdə keçirilməsi və daha da təkmilləşdirilməsi dövrün tələbi kimi qiymətləndirilir.

Məlumdur ki, xarici dillər orta məktəblərdə tədris fənlərindən biri kimi keçirilir. Sözsüz ki, savadlı, dünyagörüşlü və ziyalı gənclərin yetişməsi üçün bu fənnin böyük rolu vardır. XXI əsrin tələblərinə uyğun olaraq, ölkələrarası iqtisadi, mədəni və siyasi əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi üçün gənc nəslin xarici dilləri öyrənməsi vacibdir.

Uşaq bağçalarında xarici dillərin tədris olunmasına baxmayaraq, orta məktəblərdə bu fənnin tədrisi sanki dilin təməlini qoyur və onun daha da təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır. Xarici dil fənnini ana dili fənnindən fərqləndirən əsas cəhət odur ki, xarici dilin tədrisində qarşıya qoyulan ən əsas vəzifə bütün dərs prosesini müəyyən edən kommunikativ məqsəddən ibarətdir. Tədrisin məqsədi kommunikativ məqsəddən asılıdır və bu, onun yerinə yetirilməsi prosesində həyata keçirilir.

Xarici dillərin öyrədilməsinin xüsusi metodikası əsasən öyrədilən dillərin spesifik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Xüsusi metodikalar da öz növbəsində tələbələrin ana dilinə görə fərqlənilirlər. Demək, xarici dillərin tədrisi metodikası həm ana dilin, həm də xarici dilin lingvistik tədqiqatları ilə bəla-vasitə əlaqədardır.

Pedaqogika elmində ən böyük nailiyyətlərdən biri xarici dillərin tədrisi metodikasının lap əvvəldən tələbələrin ana dilinin öyrənilməsi ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etməsidir. Bunun başlıca səbəbi isə milli dillərin inkişafı üçün geniş imkanların yaradıl-masıdır.

Ana dilinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tələbələrin səhvlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsinə kömək edir. Tələbə xarici dildəki səsləri ana dilinin səsləri kimi eşidir, xarici dilin qrammatik kateqoriyalarını ana dilinin sisteminə uyğunlaşdırır, xarici dildəki sözləri ana dilinin sözləri ilə müqayisə edir. Ana dilinin mükəmməl öyrənilməsi və xarici dillərin ana dili ilə müqayisəli tədrisi xarici dillərin tədrisi metodikası üçün vacib məsələlərdən biridir.

Tələbələrin beynəlmiləl ruhda tərbiyələndirilməsi üçün də bu fənnin tədrisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xarici dilin tədrisi şagirdlərin təfəkkürünü, onların diqqətini, hafizəsini və iradəsini tərbiyə edir. Xarici dillərin tədrisi metodikasını pedaqoji elmlərlə yaxınlaşdıran əsas göstərici həmin elm sahələrinin ha- mısında tədqiqat obyektinin dilin tədrisi olmasıdır.

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Elnurə Səfərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-4151-1750>
seferovaelnure@mail.ru

Könül Mahmudova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-7042-9257>
Mahmudova.Konul@adpu.edu.az

Biologiyanın tədrisində STEAM metodikasının tətbiqi ilə təcrübə imkanları

***Açar sözlər:** biologiya, STEAM, təcrübə, tədris, tətbiq, metodika*

***Keywords:** biology, STEAM, experience, teaching, application, methodology*

Ətraf mühitin davamlılığı və ya sağlamlıq elmlərinə yönəlməmiş qrup layihələri bu gün dünyamızın üzləşdiyi aktual problemləri həll etmək və elmi biliklərin tətbiqi üçün mənalı kontekstlər təmin edir. Məsələn, şagirdlər ətraf mühitin çirkənlənməsinin azaldılması, təbii ehtiyatların mühafizəsi, bərpa olunan enerji mənbələrinin təşviqi, xəstəliklərin qarşısının alınması və səhiyyə xidmətlərinə çıxış kimi ictimai sağlamlıq problemlərinin həll yollarını hazırlamaq və həyata keçirmək üçün layihələr üzərində əməkdaşlıq edə bilər. Bu birgə layihələr zamanı şagirdlər qrupun ümumi uğuruna töhfə vermək üçün fərdi güc

və təcrübələrindən istifadə edərək müxtəlif rollar və öhdəliklər götürürlər. Onlar araşdırma aparır, məlumat toplayır, tapıntıları təhlil edir və sorğu və problem həlli prosesi vasitəsilə innovativ həllər hazırlayırlar. Müzakirələrdə, debatlarla və təqdimatlarda fəal iştirak etməklə şagirdlər öz fikirlərini effektiv şəkildə çatdırmağı, müxtəlif perspektivləri dinləməyi və onlara hörmət etməyi, eləcə də ümumi məqsədlərə doğru əməkdaşlıq etməyi öyrənirlər. Birgə öyrənmə həm də tənqidi düşünmə, yaradıcılıq və metakognitiv (özünüdərkətmə) kimi yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Birgə işləməklə şagirdlər qiymətləndirməyi, əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyi və öyrənmə prosesi haqqında düşünməyi öyrənir, onların tənqidi və müstəqil düşünmə qabiliyyəti artır. Ümumiyyətlə, qrup layihələri vasitəsilə birgə öyrənmə şagirdləri sürətlə dəyişən dünyada fəal iştiraka hazırlayan təhsilə dinamik və interaktiv yanaşma təklif edir. Həqiqi dünya problemlərini birlikdə həll etməklə şagirdlər təkcə elmi bilikləri deyil, həm də şəxsiyyətlərarası bacarıqları, komandada işləmək bacarıqlarını və sosial məsuliyyət hissini inkişaf etdirir, onlara öz icmalarına və bütövlükdə dünyaya mənalı töhfələr vermək üçün güc verir.

STEAM metodikasında təcrübələrin imkanlarına daha ətraflı nəzər salaq:

– *Hipotez test etmə*: Təcrübələr şagirdlərin müəyyən bir hipotezi test etmələrinə imkan verir. Məsələn, müxtəlif gübrələr və ya işıq şəraitləri altında müəyyən bir bitkinin nə qədər böyüdüyünü anlamaq üçün təcrübə aparmaq mümkündür.

– *Məlumat toplama*: Təcrübə zamanı şagirdlər müşahidələrini və məlumatlarını qeyd edə bilirlər. Bitki böyüməsi ilə əlaqədar olan bir təcrübədə bitkinin ölçüsünü, yarpaqlarının sayını və ya kök böyüməsini müəyyən intervalda ölçə bilirlər.

– *Nəticələrin təhlili*: Əldə edilmiş məlumatlar şagirdlərə nəticələri təhlil etmə və hipotezlərini dəyərləndirmə imkanı verir. Məsələn, fərqli gübrələrin bitki böyüməsinə olan təsirlə-

rini müqayisə edərək hansı gübrənin daha effektiv olduğunu müəyyənləşdirə bilirlər.

– *Səhv təhlili və yenidən dəyərləndirmə*: Təcrübələrdə edilən səhvlər şagirdlərə elmi anlamağa kömək edir. Əgər bir təcrübə gözlənilən nəticəni vermirsə, şagirdlər səbəblərini anlamaq üçün hipotez və təcrübələrini nəzərdən keçirə bilirlər. Bu proseslər şagirdlərin elm üsulları ilə düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və həqiqi dünya problemlərinə elmə əsaslanan bir yanaşım gətirmələrinə kömək edir. Elmin biologiya tədrisində istifadəsi şagirdlərin elmi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək edir və həlli üçün lazım olan bacarıqları əldə etmələrini təmin edir.

– *Proyektə əsaslanan öyrənmə vasitəsilə*: Biologiya dərslərində STEAM metodologiyası şagirdlərə proyektə əsaslanan öyrənmə imkanı təqdim edir. Məsələn, ekologiyaya diqqət yetirək. Şagirdlər ekosistemin daxilindəki növlərin bir-biri ilə olan əlaqələrini müşahidə etmək üçün sahə işləri edə, bu məlumatları toplaya və sonra bu əlaqələri riyazi modelləmə ilə analiz edə bilirlər. Bu proses zamanı onlar, eləcə də elm, riyaziyyat və hətta incəsənət elementlərini birləşdirə bilirlər.

– *Şagird iştirakı və yaradıcılıq*: STEAM metodologiyası həm də şagird iştirakını və yaradıcılığını artırır. Yalnız müəyyən bioloji mövzuları öyrətməkdən daha çox, şagirdlərin müəyyən bir problemə üzləşmələrini və bu problemi həll etmək üçün elmi bir yanaşma inkişaf etdirmələrini təmin etmək mümkündür. Məsələn, bir canlının yaşayış yerinin bərpa edilməsi ilə əlaqədar bir layihə təyin edərək, şagirdləri öz araşdırmalarını aparmağa və həll təklifləri təqdim etməyə təşviq etmək olar.

– *Müəllimin rolu*: Müəllimlər STEAM metodologiyasını tətbiq edərkən şagirdlərə rəhbərlik edir, onların öz araşdırmalarının nəticəsinə nail olmaları və öyrənmələrini idarə etmələri üçün mühit yaradır. Müəllimlər müxtəlif sahələrdən gələn biliklərin birləşdirilməsinə kömək edirlər.

Lalə Azaylı

Mərcan Medicare Clinic

<https://orcid.org/0009-0000-9902-1984>

lala.azayli@gmail.com

Piylənməsi olan yeniyetmələrdə insulina rezistentlik: erkən markerlər və proqnoz

Açar sözlər: *piylənmə, yeniyetmələr, insulina rezistentlik, erkən markerlər, metabolik sindrom, risk faktorları, proqnostik göstəricilər, endokrin pozğunluqlar*

Keywords: *obesity, adolescents, insulin resistance, early markers, metabolic syndrome, risk factors, prognostic indicators, endocrine disorders*

Piylənmə yeniyetmələr arasında sürətlə artan və ciddi metabolik pozğunluqlara səbəb olan qlobal sağlamlıq problemidir. Son illərdə dünya üzrə uşaqlar və yeniyetmələr arasında piylənmə səviyyəsinin artması, həmçinin metabolik xəstəliklərin erkən yaşlarda baş verməsi bu mövzunun tibbi və sosial əhəmiyyətini artırmışdır. Piylənmə yalnız estetik və fiziki görünüş məsələsi deyil, həm də endokrin və metabolik sistemlərin fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir. Yeniyetməlik dövrü orqanizmdə hormonal dəyişikliklərin, sürətli böyümə və inkişafın baş verdiyi kritik bir mərhələ olduğundan, bu yaşda piylənmə insulina rezistentliyin inkişafına zəmin yaradır. İnsulina rezistentlik (İR) orqanizmin toxumalarının insulin hormonu qarşısında həssaslığının azalması ilə xarakterizə olunur və qlükozanın hüceyrələr tərəfindən effektiv istifadə olunmamasına səbəb olur.

İR-in erkən mərhələdə aşkarlanması gələcəkdə tip 2 şəkərli diabet, metabolik sindrom, hipertoniya və ürək-damar xəstəlikləri riskinin qarşısını almaq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, piylənməsi olan yeni-

yetmələrdə İR-in ilkin mərhələdə müəyyən edilməsi üçün bir sıra biokimyəvi, hormonal və antropometrik göstəricilərdən istifadə olunur. Bu göstəricilər arasında HOMA-IR indeksi (insulin rezistentliyinin qiymətləndirilməsi üçün standart üsul), qanda trigliseridlərin və LDL xolesterolun səviyyəsinin artması, HDL xolesterolun azalması, adiponektin hormonunun səviyyəsinin aşağı düşməsi, bel və bud nisbətinin artması, həmçinin C-reaktiv zülalın yüksəlməsi önəmli rol oynayır. Bu markerlər metabolik disbalansın erkən xəbərdaredici siqnalları kimi çıxış edir və risk qruplarının vaxtında müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır.

İnsulinə rezistentliyin inkişafı bir çox faktorlarla əlaqədardır. Bunlar arasında əsas amillər bədən çəkisinin idarə olunması, fiziki aktivlik səviyyəsi, qidalanma vərdisləri, genetik meyillilik və hormonal balansdır. Yeniyetməlik dövründə düzgün qidalanma və aktiv həyat tərzini İR riskini azaltmaq üçün ən effektiv müdaxilə vasitələrindən biridir. Həmçinin, erkən diaqnostika və müvafiq tibbi nəzarət metabolik pozğunluqların irəliləməsinin qarşısını almağa kömək edir. Müvafiq müdaxilə tədbirləri tətbiq olunmadıqda, İR tip 2 şəkərli diabet, metabolik sindrom, arterial hipertoniya, ürək-damar xəstəlikləri və digər uzunmüddətli sağlamlıq problemlərinin inkişaf riskini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, piylənməsi olan yeniyetmələrdə insulinə rezistentliyin erkən mərhələdə müəyyən edilməsi və risk qruplarının daimi izlənməsi, həm tibbi müdaxilə, həm də profilaktik tədbirlərin vaxtında görülməsi üçün vacibdir. Bu məqsədlə xüsusi qidalanma proqramları, fiziki aktivliyin artırılması, həyat tərzini ilə bağlı psixoloji dəstək və valideynlərin maarifləndirilməsi kimi tədbirlər əhəmiyyət kəsb edir. Erkən müdaxilə və monitoring gələcəkdə metabolik xəstəliklərin qarşısının alınmasına, sağlamlıq səviyyəsinin yüksəlməsinə və yeniyetmələrin uzunmüddətli həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir.

Nəticə olaraq, piylənməsi olan yeniyetmələrdə insulina rezistentliyin erkən markerlərinin müəyyən edilməsi, risk qruplarının izlənməsi və fərdi müdaxilə strategiyalarının işlənməsi metabolik xəstəliklərin profilaktikasında və sağlamlığın qorunmasında mühüm elmi və praktik əhəmiyyət daşıyır. Bu yanaşma gələcəkdə tip 2 şəkərli diabet və digər metabolik pozğunluqların yayılmasının qarşısını almaq, həmçinin yeniyetmələrin həyat keyfiyyətini artırmaq üçün effektiv vasitədir.

Piylənməsi olan yeniyetmələrdə insulina rezistentlik (İR) ciddi və sürətlə artan metabolik problem kimi ön plana çıxır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, İR-in erkən mərhələdə müəyyən edilməsi metabolik xəstəliklərin qarşısının alınması və uzunmüddətli sağlamlıq nəticələrinin yaxşılaşdırılması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatlar sübut edir ki, HOMA-IR indeksi, lipid profili göstəriciləri, adiponektin səviyyəsi, bel-bud nisbəti və C-reaktiv zülal kimi markerlər yeniyetmələrdə metabolik disbalansın erkən xəbərdaredici siqnallarındır və risk qruplarının vaxtında müəyyən olunmasına imkan verir.

İR-in inkişafı çoxfaktorlu olub, bədən çəkisinin idarə olunması, fiziki aktivlik, qidalanma vərdişləri və genetik meyillik kimi amillərlə sıx bağlıdır. Yeniyetməlik dövründə bu amillərin nəzarətdə saxlanması insulina həssaslığın bərpası və metabolik balansın qorunması üçün əhəmiyyətlidir. Vaxtında müdaxilə olunmadıqda, İR tip 2 şəkərli diabet, metabolik sindrom, hipertoniya və ürək-damar xəstəlikləri kimi xroniki patologiyalara gətirib çıxara bilər.

Profilaktik tədbirlər arasında sağlam qidalanma, fiziki aktivliyin artırılması, psixoloji dəstək və valideynlərin maarifləndirilməsi xüsusi rol oynayır. Erkən diaqnostika və müvafiq müdaxilə nəticəsində İR-in inkişafı yavaşladılaraq metabolik xəstəliklərin riskinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması mümkündür.

Beləliklə, piylənməsi olan yeniyetmələrdə insulinə rezistentliyin erkən markerlərinin müəyyənləşdirilməsi və risk qruplarının davamlı monitorinqi yalnız tibbi əhəmiyyət daşıyır, həm də sağlam həyat tərzinin təşviqi və gələcəkdə metabolik xəstəliklərin qarşısının alınması üçün strateji vasitədir. Bu yanaşma yeniyetmələrin sağlamlığının qorunmasına, həyat keyfiyyətinin artırılmasına və xroniki xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınmasına mühüm töhfə verir. Piylənməsi olan yeniyetmələrdə insulinə rezistentlik, erkən markerlər və proqnoz mövzularında aparılmış müasir elmi tədqiqatlara əsaslanan ədəbiyyatlar mövcuddur. Bu mənbələr mövzu ilə bağlı nəzəri və praktiki biliklərinizi zənginləşdirməyə kömək edəcəkdir.

Tahə İbrahimov

Ağsu, Azərbaycan

<https://orcid.org/0009-0001-1812-282X>

tahibrahimov287@gmail.com

Başqa planetlərdə həyat başlayacaq

Açar sözlər: *planet, peyk, orqanizm, həyat, birhüceyrəli*

Keywords: *planet, satellite, organism, life, unicellular organisms*

Bu mövzuda araşdırma aparmağımızın səbəbi başqa hər hansı planetdə həyatın ola biləcəyinə az da olsa aydınlıq gətirməkdir. Ona görə də yalnız öz bildiklərimizə və düşündüklərimizə əsaslanaraq bir neçə elmi məlumatı izah etməyə çalışacağıq. Məlumdur ki, başqa planetlərdə həyatın mövcud olması anlayışı hamını düşündürən məsələdir. Dünyanın ən məşhur alimləri başqa planetlərdə həyatın mövcud olması fikrini irəli sürürlər. Ən güclü elmi laboratoriyalar və kosmik stansiyalar həyat izləri axtarırlar. Lakin heç bir planetdə və peykə bu vaxta qədər həyat izləri tapılmamışdır. Uzun müddət də tapılmayacaqdır.

Əvvəllər Ayda və Mars planetində həyat izlərinin olmasını sübut etməyə çalışırdılar. Lakin elmi axtarışlar nə Ayda, nə də Marsda həyatın olmadığını sübut etdi. Bu zaman sual meydana çıxır: Doğrudanmı Günəş sistemində həyat yalnız Yer planetindədir? Başqa hər hansı planetdə həyat heç vaxt olmamışdır, yoxsa olub məhv olmuşdurmu?

Nəzərə almalıyıq ki, kainatda nə varsa, hamısı çox ciddi qanunauyğunluq nəticəsində yaranmışdır. Bizim Günəş sistemində yaranmış nə varsa, tədricən məhv olmalıdır. Ona görə də Yer üzərində həyat tədricən yarandığı kimi, tədricən də məhv olmalıdır. Lakin məhv olan nə varsa, başqa varlıqların inkişafına başlanğıc verməlidir. Bu mənada Yer üzərində həyat tamamilə

məhv olarsa, hansı varlıqların inkişafına müasir canlılar başlanğıc verə bilər?

Qanunauyğunluğu dərk edə bilsək, aydın olar ki, Yer üzərində həyat məhv olduqca başqa planetdə həyat yaranmağa başlamalıdır. Bu planet Saturn olmalıdır və ya onun peykləri. Hələlik burada heç bir həyat izləri yoxdur. Günəşdə baş verən kimyəvi reaksiyaların təsiri ilə Saturnda həyat yaranmağa başlayacaqdır. Lakin buradakı inkişaf Yer üzərindəki inkişafdan fərqlənəcəkdir. Həyat xassələri də fərqli olacaqdır.

Saturn halqaları müxtəlif tərkibli qaz yığınınan ibarətdir. Halqaların arasında müxtəlif ölçülü cisimlər hərəkət edir. Halqalar Saturnun atmosferini və səthini qoruyur. Günəş şüalarının təsiri ilə müxtəlif rəngli, altıbucaqlı formalı fiqurlar yaranır. Saturnda cazibə qüvvəsi çox böyükdür. Ona görə də burada hələlik həyat yaranma bilməz. Nisbətən yaxın vaxtlarda burada genişlənmə qüvvəsinin təsiri ilə çox güclü zəlzələlər baş verəcəkdir. Cazibə qüvvəsi tədricən zəifləyəcək, temperatur və su oksigenin yaranmasına şərait yaradacaq. Həyatın yaranması üçün vacib olan amillər formalaşacaq.

Ola bilsin ki, həyat Saturn planetinin peyki olan Titanda yaranmış olsun. Elm və texnologiya inkişaf etdikcə Saturn və Titana kosmik gəmilərin enməsi mümkün olacaqdır. Oradakı mühit amilləri Yerdəkilərə oxşar olacaqdır. Bu da insanların orada sərbəst yaşamasına imkan verəcəkdir. İnsanlar orada yaşadıqca yeni-yeni həyat xassələri qazanacaqlar. Zehni qabiliyyətlər Yerdəkindən ən azı iki-üç dəfə yüksək olacaqdır. Bu da elmin sirli qalan məsələlərini həll etməyə imkan verəcəkdir.

Tam dəqiqliklə qeyd etməliyəm ki, Saturn və ya onun peykində həyat inkişaf edəcəkdir. Digər planetlərdə həyatın mövcudluğunu ehtimal etmək olar. Yupiter planetində də həyat inkişaf edəcəkdir. Lakin bu inkişaf çox gec baş verəcəkdir.

Saturnda inkişaf edən birhüceyrəli Yerdəkindən fərqlənəcəklər. Oradakı canlılar ya tənəffüs, ya da qidalanmada metan

qazından istifadə edəcəklər. Tənəffüsdə oksigendən istifadə edən canlılar da meydana gələcəklər. Karbon qazından qidalanmada istifadə edən canlılar mövcud olacaqdır. Orada Yerdəki kimi bitkilər olmayacaqdır. Üzvi maddələr süxurlarda, suda, atmosferdə gedən kimyəvi reaksiyalar nəticəsində yaranacaqdır.

Saturnda yaşayan insanlarda sinir sistemi çox güclü inkişaf etmiş olacaqdır. Onlarda yeni hiss üzləri yaranacaqdır. Bunun nəticəsində insanlar heç bir texnoloji avadanlıq olmadan bir-biri ilə əlaqə saxlaya biləcəklər. Planetdə və bütün Günəş sistemində baş verən hadisələri izləyə biləcəklər.

Yupiterdə yaşayan insanlar bizim qalaktikanın sirlərini öyrənə biləcəklər. Onlar bizim Günəş sistemindən kənara hərəkət edə biləcəklər. Yazdıqlarımız fantastik, mümkün olmayan, elmi əsasları olmayan məsələ kimi qəbul edilə bilər. Lakin bir fakt hamı tərəfindən qəbul edilə bilər ki, Yer üzərində həyat şəraiti çox sürətlə pisləşir. Dünyada iqlim dəyişkənliyi, tektonik hadisələr və sosial məsələlərdən başqa hadisələr də baş verir. Həmin hadisələri biz tam dərk edə bilmirik. Halbuki həmin təbiət hadisələri insanın varlığına birbaşa təsir göstərən amillərdir.

Respublikamızda sosial məsələlər çox yüksək səviyyədə həll edilmişdir. İnsanların yaşayışı üçün dünyanın heç bir ölkəsində mövcud olmayan şərait yaradılmışdır və yaradılmaqda davam edir. Ancaq iqlim dəyişkənliyindən və tektonik hadisələrdən kənarda qalmaq mümkün deyildir. Yaxın vaxtlarda həmin hadisələrin təsiri çox güclü hiss ediləcəkdir, bunun izahı isə ayrı mövzudur.

Bu zaman sual meydana çıxır: Doğrudanmı Yer üzərində həyat şəraitinin pisləşməsi nəticəsində bütün üzvi aləm, insanlar tamamilə məhv olacaqdır? Bəli, həyat məhvə doğru gedir. Lakin tamamilə məhv olmayacaqdır. Milyon illər ərzində üzvi aləmin və insanların yaranmasında çox ciddi qanunauyğunluq vardır. Həmin qanunauyğunluq nəticəsində insanlar tamamilə məhv

olmayacaqdır. Onların salamat qalması yalnız başqa planetlərə köçüb getməkdir. Bu isə yalnız həmin planetlərdə həyatın inkişafa başlaması nəticəsində mümkündür.

Düşünürük ki, ilk dəfə həmin planet Saturn olacaqdır. Mü-təxəssislər sual verə bilər ki, həmin planetə insanın uçub getməsi mümkün deyildir. Elmin inkişafı nəticəsində o da mümkün olacaqdır.

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Nazlıxanım Teyyubova

Yazıçı Elçinin əsərlərində şərt bağlayıcılarının
işlənmə tezliyi..... 7

Məlahət Babayeva

Azərbaycan nağıllarının öyrənilməsi tarixi 11

Müşfiq Çobanov

Azərbaycan dastanlarında Gürcüstan
süjet və motivləri..... 16

Aytən Heybətova

Uşaq ədəbiyyatının tədrisi metodikasına dair 24

Sevinc Əsədova

Zoonimik paremiologiyanın ingilis və Azərbaycan
dillərində müqayisəli təhlili..... 29

Tamilla Turabova

Əkinçi qəzetində erməni təxribatlarının ifşası..... 31

Natavan Pashayeva

The Role of Play in the Development of Children..... 35

Yeganə İsgəndərova

Xarici dillərin tədrisi metodikası və
qarşıya çıxan məsələlər..... 39

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Elnurə Səfərova, Könül Mahmudova

Biologiyanın tədrisində STEAM metodikasının
tətbiqi ilə təcrübə imkanları..... 41

Lalə Azaylı

Piylənməsi olan yeniyetmələrdə insulina
rezistentlik: erkən markerlər və proqnoz..... 44

Tahə İbrahimov

Başqa planetlərdə həyat başlayacaq..... 48

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: tedqiqat.rek@aem.az

Editorial address

AZ1073, Baku,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: tedqiqat.rek@aem.az

İmzalandı: 12.10.2025
Onlayn çap: 19.10.2025
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 3, 5 ç.v.
Sifariş: 96

Signed: 12.10.2025
Online publication: 19.10.2025
Format: 60/84, 1/16
Stock issuance: 3, 5 p.s.
Order: 96

“ZƏNGƏZURDA”

Çap Evində çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

It has been published in the printing house

“ZANGAZURDA”

Address: Baku city, Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

